

**BASKETBOL OYINININ` AHMIYETLI MÁSELELERI HA`M TEXNIKASINA
QISQASHA HARAКТERESTIKA**

Yaxiyayev Joldasbay Kerimbaevich

Esnazarova Dilnaz Nsanbay qizi

Berdaq atindag`i Qaraqalpaq ma`mleketlik universiteti
Òzbekistan hám Qaraqalpaqstan tariyxı kafedrasi assistenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14701665>

Annotatsiya. Búgin basketbolğa tán hám ámelge asırılıwı zárúr bolğan tağı bir oğada aktual máselelerden biri minada, bul túrli jas hám maman hátte professional klublar oyınshıları "oń" hám "solaqay" háreket funkciyaların (top urıp basqarıw, top uzatıw jáne onı sebetke taslaw) simmetriyalıq koefficientke birdey sheberlik penen atqara almay qalıw bolıp tabıladı.

Tayanish so`zler: texnikalıq-taktikalıq usıllar, taktikalıq kombinaciya, topsız hám top penen orınlanatuğın háreket "fintleri", basketbolğa tán.

Basketbol oyını dawamında jas oyınshılar organizminiń funkcionallıq jağdayında, uzaq waqt ishinde qayta tiklenbeytuğın anağurlım kózge taslanatuğın ózgerisler bolıwı múmkin. Sonıń ushın basketbolda nagruzkanı belgilewde organizmniń funkcionallıq jağdayın esapqa alıp qoymastan, emocional tásir etiw dárejesin de esapqa alıw kerek. 1891-jılda amerikalı D. Neysmit tárepinen dáslepki ret oylap tabılğan dáslep ápiwayı mazmunlı jağdaylı oyın máртеbesine iye bolğan basketbol búgingi kúнге kelip, oğada keskin ózgeriwshen tezlik hám jónelislerde orınlanatuğın júdá úlken kúsh, epshilik hám shaqqanlıq talap etiwshi kúshli hújim hám qorgaw háreket kónlikpeleri hám de kombinaciyalardan ibarat sport túrine aynalğan. Zamanagóy basketboldıń oyın mazmunı ózine tartatuğın texnikalıq taktikalıq usılları hám olardı kem ushraytuğın kórkem óner dárejesinde atqarıw tek gana millionlap kishi hám úlken jaslı ápiwayı insanlar dıqqatın tartıp kiyatır, bálki oğada bánt bolğan isbilermenler, ilimpazlar túrli kásip iyeleri, hátte túrli mámleket hám jámiyetlik basshıları itibarına erisip atır.

Haqıyqattan da, sońğı 30-40-jıl dawamında basketbol óz mánisi, mazmunı hám bağdarı táreplerinen tupten ózgergen. Atap aytqanda, texnikalıq-taktikalıq usıllar, taktikalıq kombinaciya, topsız hám top penen orınlanatuğın háreket "fintleri" (aljastırıwshı háreketler) kólemi artqan atqarıwshılıq kórkem óneriniń hár táreplemelik sheńberi keńeygen. Búgingi basketbol hújim hám qorgaw háreketleriniń kóp retl keskin almasıwı menen pariқ etedi.

Basketbolshılardıń fizikalıq hám psixofunkcional múmkinshilikleri júdá kúsheygen.

Lekin, bunday unamli progressiv ózgerisler menen bir qatarda, jaris qaǵıydalarınıń jańalanıp turıwı hám básikiniń keskinlesip barıwı oyınshılardıń texnikalıq teoriyalıq hám psixologiyalıq tayınlıǵı shınıǵıw aldı hám jaris aldı dene tárbiyası hújim háreketlerinen qorǵaw háreketlerine hám kerisinshe, qorǵaw háreketlerinen hújim háreketlerine ótiw taktikası menen baylanıslı mashqalalardı jaratıp atır hám olardı sheshiw zárúrligine itibar qaratılıp atır.

Ayrıqsha atap ótiw kerek, basketboldıń búgingi kún rejimine balalar basketbolınan baslap professional basketbolshılardıǵa shekem sáwlelendiriwshi zárúr bolǵan taǵı bir qatar máseleler bar bolıp tabıladı. Bular: keskin ózgeriwsheń jónelislerde zor qarsılıq kórsetip atırǵan qarsılastan toptı "jasırıp" (oǵan qaptal yamasa teris ornalasıp) basqarıp (toptı urıp) onı jarıp ótiw; hár túrli aralıqlardan sonday-aq, 3 ochkolı aralıqtan sekirip on hám shep táreplerge 90° yamasa 360° aylanıp toptı sebetke taslaw; óz sherigine uzatıw; toptı basqarıwda on hám shep táreplerge birdey sheberlik penen fintlardı (aljastırıwshı háreket) qollap qarsılastı aldap ótiw; sebet sheńberı yamasa shitten asıp ótken toptı sekirip taǵı tákirar sebetke taslaw; topsız hám top penen hújim etip atırǵan qarsılas oyınshılardıń zor "jabıw" (pressing).

Oyın kúshin "jórtaǵa" geyde páseytip, geyde aktivlesip qarsılas taktikasın "buzıw" jáne onıń ruwxıyatın teń salmaqlılıqtan shıǵarıw sıyaqlı máselelerden ibarat bolıp esaplanadı (A. A. Romanov, 2006; L. B. Kostikova, 2003; Ya.I. Nesterovskiy, M. A. Pavlova, 2009; Yu. M. Portnov, A. I. Valtin, 2003). Búgin basketbolǵa tán hám ámelge asırılıwı zárúr bolǵan taǵı bir oǵada aktual máselelerden biri mınada, bul túrli jas hám maman hátte professional klublar oyınshıları "on" hám "solaqay" háreket funkciyaların (top urıp basqarıw, top uzatıw jáne onı sebetke taslaw) simmetriyalıq koefficientke birdey sheberlik penen atqara almay qalıw bolıp tabıladı. L. R. Ayrapetyanc hám Sh. A. Irmatovlar (2012) 100 den artıq jas basketbolshılar ortasında sorawnama ótkerip, olardıǵa "hálsiz" qol menen toptı urıp háreketleniw hám qolaysız táreplerge burılıp aylanıw kónlikpelerin qalıplestiriwge ayrıqsha shınıǵıwlar berile me, degen soraw menen usınıs etti hám nátiyjeler 88,6-100 % "joq" juwapları menen juwmaqlanǵan.

Bul avtorlardıń atap ótiwishe, jas basketbolshılar shınıǵıwına bunday "bir tárepleme" jaqınlaw olar úlkeyip, sheberlik basqıshına jetkende de atqarıwshılıq iskerligine unamsız tásir kórseter eken. Bunday pikirdi tastıyıqlaw ushın avtorlar basketbol boyınsha Ózbekstan milliy chempionatında qatnasıwshı "Suǵdiyona" (Nawayı qalası) hám "MHSK" (Tashkent qalası) komandalardıń rásmiy oyınlarında basketbolshılar jaris iskerligin "stenografiyalıq" gúzetiw astına aldı. Nátiyjeler sonı kórsetti, "Suǵdiyona" basketbolshıları da sebetke top taslaw kólemi jámi 84, 2 % ni shólkemlesken bolsa, onnan tek 15,8 % shep (hálsiz) qol menen atqarıldı. Toptı urıp

háreketleniw ón qol menen 74,4 %, shep qol menen bolsa, 25,6 % in quradı. Toptı uzatıw– ón qol menen-23, 4 %, qalǵanı eki qol menen atqarıldı. Shep qol menen ulıwma top uzatılmadı. "MHSK" komandasında sebetke top taslaw ón qol menen jámi -78,9 %, shep qol menen - 21,1 % ge teń boldı. Komandada bir dana "solaqay" oyınshı bolıp, ol ón qol menen ulıwma sebetke top taslamadı. "**Ońaqaylıq**" basketbolshılarda ón qol menen toptı urıp háreketleniwi 62,5 % in, shep qol menen bolsa-37,5 % in quradı. Top uzatıw ón qol menen 73,1 %, shep qol menen 26,9 % ke teń boldı. Atap ótiw kerek, "hálsiz" qol menen sebetke top taslaw, toptı urıp háreketleniw hám toptı uzatıw kónlikpeleri 90 % ten artıq áwmetsiz nátiyjeler menen juwmaqlandı. Pushayman bolǵan jerı sonnda, basketbol boyınsha baspadan shıǵarılǵan hám ámelde qollanılıp kiyatırǵan hújjetlerde (oqıw baǵdarları, joybarlastırıw hújjetleri, tańlaw hám qadaǵalaw testleri), arnawlı sabaqlıq hám oqıw qollanbalarında toptı ón hám shep qolda birdey sheberlik penen (simmetriyalıq) basqarıw qábiletlerin qalıplestiriw máselesi ulıwma orın almaǵan.

Basketbol áleminde bahalı, kóplegen professional basketbol komandaların jetistirgen amerikalıq Nik Sortel (2005-jıl) eń abıraylı xalıqaralıq jarıslarda qatnasqan jetekshi basketbolshılar da "qolaysız" qol menen toptı urıp, qarsılastı aldap ótiw, toptı uzatıw hám sebetke taslaw sıyaqlı texnikalıq usıllardı sheberlik penen atqara almawı dep aytıp otedi. Bul qánigeniń pikirine qaraǵanda, bunıń birden-bir sebebi basketbolǵa dáslepki úyretiw basqıshınan baslap, kóp jıllıq sport shınıǵıwınıń barlıq basqıshlarında ótkeriletuǵın shınıǵıwlarǵa "qolaysız" (hálsiz) qol menen texnikalıq taktikalıq kónlikpelerdi qalıplestiriw "qolaysız" táreplerge orınnan hám sekirip burılıw-aylanıw shınıǵıwların ayrıqsha qollanbawında eken, Nik Sortel basketbolda "ońaqaylıq" hám "solaqay" háreket funkciyaların erte jaslıqtan baslap simmetriyalıq tártipte úzliksiz qalıplestirip barıw atqarıwshılıq sheberligin bayıtadı , onıń sheńberin keńeyiwine múmkinshilik jaratadı,- dep pikir bildiredi.

Sportshılar tayarlaw ámeliyatına bunday principte jaqınlaw zárúrligi hám abzallığı taǵı bir qatar qánige ilimpazlar tárepinen usınıs etilgen (I. Tawkórinisvili, V. Y. Anchuk, 1998; v. L. Lyax, E. Sadovski, 1999; A. L. Pogrebnyuy hám b. 2007). Joqarıda belgilengen oǵada aktual hám zárúrli ámeliy áhmiyetke iye máseleler mámleketimizde maman basketbolshılardı tayarlaw ámeliyatına da tuwrıdan - tuwrı tiyisli bolıp tabıladı. Buǵan baylanıslı sheshiliwi zárúr bolǵan taǵı bir shólkemlestirilgen-metodikalıq mashqala kún tártibinde "kóldeneń" bolıp turıptı. Gáp sonnda, respublikamızda joqarı maman, básiyekige shıdamlı basketbolshılardı tayarlaw hám mámleketimiz saylandı komandalarına sheber sport rezervlerin jetkeriw áhmiyetli tárepten balalar basketbolın maqsetli shólkemlestiriw sonday-aq, kóp jıllıq sport shınıǵıwınıń barlıq basqıshların (baslanǵısh,

oqıw-shınıǵıw, rawajlandırıw, joqarı sport sheberligi) izbe-izligi hám proporcionallıǵın támiyinlew, úyretiw pedagogikalıq texnologiyaların engiziw hám álbette, oqıw shınıǵıwların ilimiy tiykarda shólkemlestiriw zárúrligine baylanıslı.

Tilekke qarsı, bul máselede bir qatar jumbaqlar, kemshilikler joq emes. Mısalı, barlıq túrdegi tálim mákemelerinde, ásirese, ulıwma bilim beriw mekteplerinde ótkeriletuǵın akademiyalıq sabaqlarda hám klasstan yamasa mektepten tısqarı waqıtlarda alıp barılatuǵın sport shınıǵıwlarında arnawlı bir sport túrine mehir (qızıǵıwshılıq) oyatıw, oqıwshılarda sport penen shuǵıllandıırıw salamatlıq, psixikalıq hám fizikalıq barkedamlılıq ushın oǵada paydalı ekenligi haqqında motivaciya payda etiw, olarda arnawlı bir basketbol (yamasa basqa sport túri) menen shuǵıllanıw imkaniyatın tuwdırıw jumıslarına jetkilikli itibar qaratılmaydı. BÓSMlar, joqarı sport sheber mektepleri, sport kulubları hám saylandı komandalar ortasında sheber basketbolshılardı tayarlawǵa qaratılǵan birden-bir "konveyr" sistema joq. Negizinde, xalıq aralıq tekshege sáykes joqarı maman, bákemge shıdamlı basketbolshılardı tárbiyalaw-bul sonday sistema, sonday qatnas jasaw tiykarında ámelge asırılıwı múmkinshiligi jáhán sport ámeliyatı tájiriyesinen málim bolıp tabıladı. Bul oǵada aktual máseleni jolǵa qoyıw, ǵalabalıq hám professional sporttı sonday-aq, ózbek basketbolın jáne de rawajlandırıw boyınsha jurtımızdın birinshi basshısı I. Karimov tárepinen úlken jumıslar, kútá úlken ózgerisler ámelge asırıldı. Mámleket siyasatınıń áhmiyetli baǵdarları sheńberinde rawajlanıp atırǵan dene tárbiya hám sport birotala jańasha tús alıp, jemisli jolda qalıpsız baratır. Mámleketimizdın barlıq regionlarında, háte uzaq - uzaq awıl aymaqlarında da mińlaǵan jáhán talaplarına sáykes sport imaratları qurıldı hám olar millionlap perzentlerimiz, sportshılarımız hám de túrli qatlamǵa tiyisli xalıqmızǵa xızmet kórsetip kelmekte.

Respublikamızda bargan sayın oǵada abıraylı jarıslar Aziya hám jáhán chempionatları, xalıq aralıq turnirlerdin úzliksiz dúziliwi ádet kórinisine kirip atır. 2000-jıldan baslap "Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması" na sáykes bolǵan kóp basqıshlı "Úmit násheleri", "Barkedam áwlad" hám "Universiada" sıyaqlı ǵalabalıq sport jarıslarınıń engiziliwi hám úzliksiz ótkerilip barılıwı sózsiz, dene tárbiya hám sporttı xalqımız, ásirese, oqıwshı-jaslarımız sanasına sińip, olardıń kúndelik mútajligine aylanıp baratır. Álbette, ǵalabalıq sport potencialın asırıw hám professional sporttı, sonday-aq, basketboldı da jáhán maydanına alıp shıǵıw oqıtıwshı-trener kadrlarǵa baylanıslı. Buǵan baylanıslı da mámleketimiz tárepinen maqullawǵa iye jumıslar ámelge asırılıp atırǵanı dálil talap etpeydi.

Sonday bolsa da, ele bul máselede mashqala hám kemshiliklerimiz joq, dep bolmaydı. Isenim menen atap ótiw múmkin, 2010-jılı 23-sentyabrde Ózbekstan Respublikası Ministrler

Keñesi tárepinen qabıl etilgen "Sport mektepleri iskerligin hám de sport mektepleri trenerleri hám qánigeleri miynetin materiallıq xoshametlew sistemasın jáne de jetilistiriw haqqında" ğı 211-sanlı qararı, 2012-jılı 13 - iyundağı "Ózbekstanda iskerlik kórsetip atırǵan trenerler iskerligin tártipke salıw ilajları haqqında" ğı 214-sanlı qararı hám sol másele boyınsha Ózbekstan Respublikası Mádeniyat hám sport jumısları ministrliǵı tárepinen daǵazalanǵan 2247-sanlı buyırq joqarıda belgilengen bir qatar mashqala hám kemshiliklerdi saplastırıw múmkinshiligin jaratadı hám de jaqın keleshekte qánige kadrlar potencialın kóteriw hám professional sporttı, sonday-aq, ózbek basketbolın da jáhán maydanına alıp shıǵıwǵa túrtki beredi.

Zamanagóy basketbolǵa tán oyın usıllarına úyretiw olardı jetilistiriw hám komanda oyınshılarınıń jaris aktivligin asırıwda joqarı maman basketbolshılar ushın belgilengen model kórsetkishlerge baǵdarlaw zárúrli ámeliy áhmiyetke iye boladı.

REFERENCES

1. "Dene tárbiyası hám sport haqqında" ğı Nızam. // Ózbekstannıń jańa nızamları. №23.- T.: Ádalat, 2001. 211-223 - b.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń "Ózbekstan Balalar sportın rawajlandırıw fondı iskerligin jetilistiriw is – ilajları haqqın" ğı 29 -avgust 2004- jıl 3481 - sanlı Pármanı.
3. Ózbekstan Respublikasınıń "Tálim haqqında" ğı Nızamı (1979, 29- avgust). "Turkiston" gazetası.
4. Ózbekstan Respublikası "Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlaması". "Bilim" gazetası, 1998, 1- aprel.
5. Ózbekstan Respublikası Ministrler Kabinetiniń "Ózbekstanda dene tárbiyası hám sporttı jáne de rawajlandırıw is-ilajları haqqında" ğı sheshimi, 29- may, 1999- jıl.
6. "Ózbekstan Balalar sportın rawajlandırıw fondı iskerligin shólkemlestiriw haqqında" ğı ministrler Kabinetiniń 31- oktyabr 2002- jıl 374 - san Qararı.
7. Ayrapetyants L. R, Godik M. A. Sportivnie igrı.-T.: Ibn Sino, 1991-160 c.
8. Basketbol: 100 uprajneniy i sovetov dlya yunıx igrokov: per s angl. Nik Sortel.- M.: AST: Astrel, 2005.- 237 c.
9. Baskerbol. Teoriya i metodika obucheniya / pod obsh, ped. D. C. Hestepovskogo.- M.: Akademiya, 2004.- 336 c.
10. Jumaniyazov D.(2024) GREK RIM GURESINDE SHIDAMLILIQ HAM ONI RAWAJLANDIRIW METODLARI. Modern science and Research. 3(6)